

Yazar Bilgileri Author(s)

Yüksek Lisans Öğrencisi
Yasemin DOĞAN

Marmara Üniversitesi
Tasavvuf
yasemnkarakus279@gmail.com

ORCID: 0009-0004-5892-1758

Künye Bilgisi

Hicret Karaduman. *Teşekkül Döneminde Nişabur'da Tasavvuf*.

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2025.

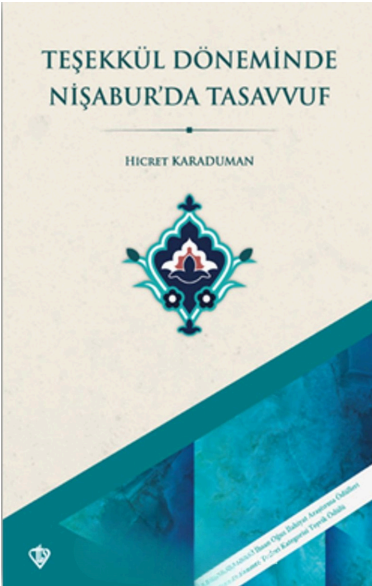
206 sayfa.

ISBN: 9786254287046.

Anahtar Kelimeler / Keywords

Teşekkül Dönemi / Formation Period
Nişabur / Nishapur
Melâmet / Malâmat
Fütüvvet / Futuwwa
Tevekkül-Kesb / Tawakkul-Kasb

Kitap İncelemesi / Book Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

26/07/2025

Kabul Tarihi / Accepted

15/12/2025

Atıf / Citation

Doğan, Yasemin. “Hicret Karaduman, Teşekkül Döneminde Nişabur'da Tasavvuf”. *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 3/2 (Aralık 2025), 79-82.

Hicret Karaduman'ın *Teşekkül Döneminde Nişabur'da Tasavvuf* başlıklı çalışması, erken dönem tasavvuf literatürünün genellikle merkezi figürler ve büyük şehirler ekseninde tartışıldığı bir alanda Nişabur'u bağımsız bir tasavvuf havzası olarak ele alması bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yazarın tezin kitaplaşmış bu hâlinde Nişabur'u hem melâmet düşüncesi hem de Bağdat merkezli tasavvufi gelenekle etkileşimleri çerçevesinde değerlendirmesi eserin yalnızca şehir tarihlerine katkı sunmakla kalmadığını, aynı zamanda tasavvuf tarihinin teşekkül dönemine dair yaygın kabulleri yeniden tartışmaya açtığını göstermektedir.

Kitabın ön sözünde Karaduman'ın "tasavvufun mektepler üzerinden dönemlendirilmesinin genel kabul görmediği, ancak bölgesel okumaların mümkün olduğu" yönündeki tespiti, çalışmanın metodolojik temelini oluşturmaktadır. Sûfilerin belirli bölgeleri belli kavramlarla özdeşleştirmesi, yazarın ifadesiyle havza odaklı bir okumanın meşruiyetine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, eserin bütününe sirayet eden ve Karaduman'ın melâmet-tasavvuf ilişkisini açıklarken sıklıkla başvurduğu kavramsal arka planı belirlemektedir.

Giriş bölümünde müellif, erken dönem sûfilerin bölgesel kimliklerinin farkında olduklarını belirterek tasavvufun iki ana mektebi olan Irak ve Horasan ayrımını yeniden tartışmaya açar. Bu yaklaşım, literatürde yerleşmiş dikotomiye tekrarlamak yerine, bu ayrımın hangi tarihsel ve kavramsal temellere dayandığını sorgulamayı amaçlar. Çalışmanın önemli katkılarından biri de burada ortaya çıkar: Müellif, kaynaklardaki bilgileri yalnızca derlemekle yetinmez; bu bilgilerin tasavvufun kavramsal çeşitliliğini nasıl şekillendirdiğini de analiz eder. Böylece eser, tasavvuf tarihindeki bölgesel ayrımların sabit kategoriler olmadığını, aksine tarihsel süreçlerde yeniden üretildiğini gösteren eleştirel bir perspektif sunar.

Karaduman'ın çalışmada öne çıkardığı en dikkat çekici tartışmalardan biri, Nişabur melâmetinin Bağdat sûfililiğiyle karşılaştırılmasıdır. Müellif, melâmetin sûfilikten ayrıldığı temel noktayı, onun "teorileşmeye mesafeli duruşu" ve "hâlin ifşasından kaçınan suskunluğu" olarak görür. Melâmet ehlinin "yaşantının özgünlüğünü koruma" tavrı, Nişabur tasavvufunun Bağdat merkezli yapıdan hangi yönlerle ayrıldığını anlamak için belirleyicidir. Bununla birlikte Karaduman, bu farkı mutlak bir karşıtlık olarak sunmaz; melâmet ve tasavvuf arasındaki

ayrımı, Nişabur ve Bağdat şeyhlerinin bireysel tutumları üzerinden değerlendirir. Böylece iki ekol arasındaki farklılıklar, kesin sınırlarla çizilen bir meşrep ayrımı değil, yaklaşım düzeyinde ortaya çıkan nüanslar olarak ele alınır.

Melâmetin velâyet anlayışı ve “halk içinde Hak’la beraber olmak” ilkesi üzerinden yapılan karşılaştırma (s. 84-105), Karaduman’ın Nişabur tasavvufunu yalnızca melâmetle özdeşleştiren indirgemeci yaklaşımı aşmak istediğini göstermektedir. Bu noktada metnin eleştirel yönü güçlendirilmiştir. Karaduman’ın tespitleri, melâmetin tasavvuf içindeki konumunu yeniden düşünmeyi ve bu meşrebin Bağdat geleneğiyle nasıl eklemlendiğini sorgulamayı mümkün kılmaktadır.

Eserin dikkat çeken katkılarından biri, hicrî ikinci ile beşinci yüzyıllar arasındaki tevekkül-kesb tartışmasını Horasan bağlamında ele almasıdır. Karaduman, modern literatürde yaygın biçimde kabul edilen “Horasan ekolünün tevekkülde aşırı, kesbde ise karşıt bir tutum sergilediği” yönündeki kanaatin büyük ölçüde tasavvuf dışı kaynaklara dayandığını ileri sürer. Müellifin Şakîk-i Belhî (ö. 194/810) ve takipçileri ile Kerrâmîler arasında kurduğu ilişki ise tartışmayı genişleten fakat yoruma açık bir çerçeve sunar. Karaduman, her iki çizginin de kesbi bütünüyle reddetmediğini ve tevekkülü kesbin karşıtı olarak görmediğini savunur. Bu tespit, Horasan’daki tasavvufi eğilimlerin tek bir eğilim altında toplanamayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, Şakîk-Kerrâmî ilişkisine dair teorik ayrışmaların daha ayrıntılı bir kaynak incelemesiyle desteklenmesi gerektiği de açıktır.

Üçüncü bölümde Karaduman; Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874), Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ve Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872) gibi isimler üzerinden Nişabur’daki tasavvufun kurumsallaşma sürecini ele alır. Bu bölüm, eserin en bütünlüklü ve güçlü analizlerinden biridir. Müellif; Nişabur tasavvufunun yaygın kanaatin aksine yalnızca melâmet merkezli bir çizgide gelişmediğini, Bağdat sûfiliğinin hem teorik hem pratik unsurlarının şehirde belirgin şekilde karşılık bulduğunu göstermektedir.

Şeyhlik kurumunun giderek sistematik bir yapıya dönüşmesi, müşşid-mürîd ilişkilerinin belirli ilkeler çerçevesinde şekillenmesi ve tasavvufi adabın yazılı hâle gelmesi Nişabur’un tasavvuf tarihindeki yerini

güçlendiren temel unsurlardır. Bu noktada Sülemî'nin (ö. 412/1021) risaleleri belirleyici bir rol üstlenir. Karaduman'ın tespiti göre Sülemî, yalnızca melâmet ilkelerini aktarmakla kalmaz; Bağdat tasavvufunun mirasını da kendi bölgesel birikimiyle uzlaştırır. Kuşeyrî (ö. 465/1072) örneği ise bu bütünleşme sürecinin daha ileri bir aşamasını temsil eder. Nitekim *er-Risâle'* de melâmet bir kavram olarak öne çıkmasa da Kuşeyrî'nin melâmet ehline yer vermesi, tasavvufu ehl-i Sünnet çerçevesinde bir araya getirme amacının bir parçası olarak yorumlanır. Bu analiz; Nişabur'un tasavvuf tarihinde yalnızca bir tasavvuf havzası değil, aynı zamanda önemli bir tedvin ve sistemleşme merkezi hâline gelişini açıklaması bakımından dikkate değerdir. Netice itibarıyla Karaduman "Tasavvuf Bağdat'ta üretildi, Nişabur'da tedvin edildi." şeklindeki klasik formülasyonu karşılıklı üzerinden değil, etkileşim üzerinden okumayı önerir. Melâmetin Bağdat eksenli Sünnî tasavvuf içinde bir meşrep olarak konumlandırılması, çalışmanın tarihsel bütünlüğü önceleyen yaklaşımının bir yansımasıdır.

Eserin en güçlü yanlarından biri; melâmeti yalnızca teorik bir çerçeve olarak değil, Nişabur'daki pratik yansımalarıyla birlikte ele almasıdır. Yazarın mutlak ve meşrep düzeyinde iki farklı melâmet çizgisi tespit etmesi, bu meşrebin tarihsel seyrini görünür kılar. Melâmetin ihlas vurgusunu koruyarak Nişabur'daki kurumsal tasavvufu bütünleşme sürecinin analizi ise çalışmanın özgün katkılarındandır. Ayrıca şehirdeki sosyal örgütlenme biçimleriyle birleşen fütüvvet anlayışının tasavvufi adabı şekillendirmesi, Nişabur tasavvufunun sadece bireysel değil toplumsal bir yönünün de bulunduğunu göstermektedir.

Kitabın geniş kaynakçası, yerli ve yabancı literatürü birlikte kullanması ve meseleleri ele alışıdaki tavrı eseri akademik araştırmalar açısından kıymetli hâle getirmektedir. Karaduman'ın ileri sürdüğü bazı çıkarımlar özellikle de Şakî-i Belhî ve Kerrâmî ilişkisine dair değerlendirmeleri tartışmaya açık olmakla birlikte tam da bu nedenle yeni araştırmalara kapı aralamaktadır. Bu yönüyle eser, alanında kritik bir boşluğu doldurmakla kalmayıp Nişabur tasavvufu ve melâmet çalışmalarına uzun vadeli bir referans kaynağı olma niteliği taşımaktadır.